

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ТА ВАЦЛАВ ГАВЕЛ У РОЗБУДОВІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ

Катрун Тарас,

студент II-го року навчання
історичного факультету,
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
taraskatrun700@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

Ким були люди, які розбудовували державність в колишніх країнах СРСР? Хто боровся з «імперією зла» (цит. Р. Рейгана), та яким був шлях особистостей, котрі творили незалежність на посткомуністичному просторі Європи? Питання актуальне у сьогоднішній для вивчення історії Центрально-Східної Європи. Особливим центром етапу становлення національної державності була Україна, а також Чехія (на той час Чехословацька Республіка). Схожість між цими процесами можна побачити в бажанні народів до демократичного вільного устрою, шістдесятництві та дисидентському русі, спільним баченням у розвитку нових держав лідерів та засновників незалежної України та Чехії – В'ячеслава Чорновола та Вацлава Гавела. Саме ці особистості зайняли ключову роль у розбудові національних державностей у своїх країнах. Тому пропонується тема важлива з точки зору розуміння тих процесів, які відбувалися в Центрально-Східній Європі кінця ХХ ст. та ролі лідерів демократичного руху в особистостях Вацлава Гавела та В'ячеслава Чорновола.

Дисидентський рух в Україні та Чехії. Роль В. Чорновола та В. Гавела у процесі усвідомлення демократичних цінностей. Дисидентський рух в Україні був одним із найпотужніших в колишніх країнах Варшавського договору. Його витoki потрібно розглядати в процесі зародження та активних дій шістдесятників.

В Україні налічувалося не більше тисячі активних дисидентів. Проте їх підтримувало й співчувало, напевне, багато тисяч. Євген Свєрстюк писав у 1993 році: «...Серед ознак шістдесятників я б поставив на перше місце юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає. Другою ознакою я б назвав шукання правди і чесної позиції. Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Насправді – за шукання

істини – замість ідеї спущеної зверху для оспівування. Як третю ознаку я б виділив неприйняття, опір, протистояння офіціальній літературі та всьому апаратові будівничих казарм» [1]. Пізніше буде створена «Українська Гельсінська група» в 1976 р. В її основу покладеться правозахисний рух на території України, а ціль – донести світу та спільноті про репресії на території України та СРСР. В той час КДБ відповіло жорсткими діями проти засновників та членів групи. Та як показує історія, такі дії не заглушують голос правди, а навпаки – лише посилюють антиурядові дії. Хвилі арештів призвели до розширення групи. Згодом до неї в 1979 р. доєднається і В'ячеслав Чорновіл.

Одна із його (В. Чорновола) великих думок, яка передає дух того часу, звучить так: «Дай Боже нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося гірко любити її, втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі». 1967 року В'ячеслав Максимович уклав документальну збірку «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)», де описав історії репресованих українських інтелігентів. Видання стало надзвичайно популярне закордоном, а для автора коштувало свободи – тоді він уперше був засуджений до позбавлення волі [4]. У квітні 1980 р. В. Чорновіл знову заарештований вже на засланні в Якутії. Був засуджений на п'ять років позбавлення волі. Витримав 120-денне голодування протесту [5].

Саме з цих принципів українського шістдесятництва, які формували провідні діячі в першу чергу інтелігенції, і зародилася основа українського дисидентського руху. Роль В. Чорновола під час цих подій є не останньою. Він активно доносить громадськості про злочини в СРСР, за що був неодноразово засуджений на роки тюремного терміну. Також у колі українського опору дисидентів авторитет В. Чорновола стрімко росте. Для опозиційного політика арешт за його діяльність і позицію – це доказ того, що він говорить правду про ті злочини, які йдуть проти людяності, й, звичайно, певною мірою, росте авторитет цієї людини в дисидентських колах. Звичайно, під час цих арештів В. Чорновіл витримує нелюдські випробування та знущання, заради тих ідей які проносять в суспільство дисиденти.

На території Чехії відбувалися фактично ті ж самі суспільно-політичні процеси, що в Україні. Важливими елементами, які підбурювали антиурядові настрої в Чехословаччині, стали репресії проти членів «Хартії-77». Дану картину зародження та діяльності руху «Хартії-77», гарно та детально описує чеський автор Франтішек Емерт у праці «Оксамитова революція дорога до свободи»:

«...між 1969 і 1972 роками нове покоління політичних в'язнів (так званих в'язнів сумління) було відправлено до в'язниці. Постраждали переважно ті, хто продовжував свою діяльність проти радянської окупації

та нової нормалізації (організовував або поширював антидержавну пресу) наприкінці 1960-х і в 1970-х роках... Хоча на початку 1970-х років понад півмільйона людей були виключені з партії і втратили роботу, опозиційний рух у відповідь на ці події одразу не виник... Лише після підписання ЧССР Гельсінського Заключного акту (1975) була створена перша (і до 1988 р. фактично єдина) значна опозиційна платформа в постнормалізаційній Чехословаччині, яка стала відома під неофіційною назвою «Хартія 77» [2, с. 35].

Головні вимоги чеських шістдесятників, а згодом дисидентів, опиралися на «Хартію-77». Заснована була в 1977 р. Цілі Хартії ті ж, що в «Українській Гельсінській спілці», – захист свободи громадян та донесення до світу злочинів правлячого комуністичного кола Чехословаччини, формування національної ідеї до демократичного вільного устрою своєї країни. Основним активістом який став лідером «Хартії-77» був Вацлав Гавел.

Саме чеські «шістдесятники» тяжкою щоденною працею і з ризиком для життя зуміли підняти високо гасло Вацлава Гавела: «Правда і кохання переможе» і стати прикладом для суспільства. Це, зокрема, думка відомого чеського письменника, дисидента з 10-літнім тюремним стажем, Їржі Странського: «Це покоління тих «шістдесятників», які в позитивному сенсі слова залишилися вірними Вацлаву Гавелові, навіть якщо мали до нього і певні застереження. Вони залишилися вірними головній думці дисидентського руху – прагненню бути сторожовим псом демократії. Ці люди від самого початку розуміли, що демократія не означає, що можна робити все, що забагнеться. Вони знали, що демократія – це насамперед порядок. Адже, щоб людина могла вільно жити і вільно говорити, вона мусить цю свободу вільно висловлюватись надати всім іншим навколо себе» [3].

Роль Гавела та дисидентів в Чехословаччині досягають піку наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Чеські опозиціонери, зокрема як зауважує Їржа Старинський, об'єднувалися навколо тих ідей, які приносив у суспільство Вацлав Гавел. Основною його політичною та ідеологічною працею стало політичне есе «Сила безсилих». Надзвичайно потужна праця, яка багато чого значила для усвідомлення того, що коїться, і для необхідності створити демократичні цінності.

Дуже чітко описує дану працю провідний український історик, експерт з історії Чехії та країн Центрально-Східної Європи Радомир Мокрик: «в «Силі безсилих» Гавел веде розповідь про продавця овочів. Продавця, який щодня виставляє у вітрині власного магазину табличку з написом «Пролетарі всіх країн – єднайтеся». Чому він це робить? Він не те, що не вірить в те, що пролетарі всіх країн повинні об'єднатися – він навіть не думає про це. Продавець лише виконує потрібний ритуал, висловлює лояльність. І водночас висилає сигнал іншим: гра продовжується, правил

потрібно дотримуватися. Він підтримує ілюзію єдності системи і запрошує інших грати в цю гру. На думку Гавела, система «пост-тоталітарного» (за його власним визначенням) суспільства тримається якраз на таких дрібних, але масових жестах. Це гра кругової поруки. І достатньо, щоб хтось один крикнув «Король голий!», порушив правила гри – і тоді всі побачать, що гра – фальшива, що всім байдуже, чи об'єднуються пролетарі всіх країн чи ні» [6]. У 1979–1983 рр., перебуває у в'язниці. Пізніше виходить і продовжує свою боротьбу яка досягне кульмінації в 1989 р.

Роль цих людей – В. Чорновола та В. Гавела, у демократичному-опозиційному русі кінця 60-х – початку 80-х років ХХ ст. на території Центрально-Східної Європи є значущою. Насамперед, завдяки їхнім активним діям, які призводили до більшої консолідації опозиції, а також ідей, що озвучували Вацлав Гавел та В'ячеслав Чорновіл у громадськість, а це – свобода, ясність, права та демократичний закон.

Пліч-о-пліч до єдиної мети: Оксамитова революція та акт Проголошення незалежності України.

1989–1993 рр. стали кульмінацією тих процесів, які відбувалися на території Чехії та України під час руху шістдесятництва та дисидентства. В цей час В. Чорновіл та В. Гавел остаточно стали лідерами та ідеологами створення незалежних держав: України та Чехії. Їхній багатостраждальний шлях не зламав надії на краще майбутнє. Так, на території Чехословаччини починається Оксамитова Революція 1989 р., одним із ключових лідерів революції є В. Гавел. В Україні в цей час уже розпочинається кульмінаційний момент, який приведе до Акту проголошення незалежності в 1991 р., одним із творців є В'ячеслав Чорновіл. У ці роки особистості В. Чорновола та В. Гавела набувають максимального значення в процесі розбудови національних державностей. Ці люди доводять до кінця багаторічний процес боротьби за свободу, надають йому національного значення, починають на його основі творити незалежні держави Чехію та Україну, і, звичайно, формують новий регіональний устрій в Центрально-Східній Європі та впливають на процес бачення та взаємодії держав в цьому регіоні.

Події Оксамитової революції надзвичайно насичені. У ході опозиційних виступів та грамотній організації цього руху мета була досягнута, і комуністичний устрій в Чехословаччині впав. Ось як описує дух Оксамитової Революції автор життєпису Гавела, Михаїл Жантовський:

«Було багато людей, які могли скликати засідання Хартії-77 або спільну зустріч з іншими опозиційними групами. Так само були люди, які могли мобілізувати акторів, студентів, комуністів-реформаторів і, можливо, профспілкових діячів. Але, мабуть, тільки Гавел зміг

організувати повнометражну виставу за участю різних особистостей протилежних світоглядів і невимушених монологів, знаючи, що це конче необхідно і водночас абсурдно. Гавел, як назвав його філософ Ладіслав Гейданек, був «вуглецем», хімічним елементом, здатним поєднуватися з багатьма іншими й створювати з'єднання непереборної міцності й міцності, сповнене неймовірних суперечностей і водночас достатньо стійке на момент, щоб запровадити фундаментальні зміни в рух» [7, с. 316–317].

Що важливо світова спільнота побачила цивілізованість та рішучість чеського народу, в цьому велика заслуга Гавела як лідера Оксамитової революції. 29 грудня відбувся фінал революції. Новий парламент Чехословаччини того ж 29 грудня 1989 р. одногосно новим президентом країни обрав лідера революції Вацлава Гавелу. У своїй переможній інавгураційній промові Гавел зазначив, що свої зусилля сконцентрує не на боротьбі з комуністичною системою, від якої вже майже нічого не залишилося, а на проведенні чесних виборів. Так і сталося – вибори відбулися у червні наступного року і зафіксували перемогу «Громадського форуму» та «Громадськості проти насилля» (отримали 46 % голосів), комуністична партія Чехословаччини ж прогнала вибори та отримала 14 % голосів. 5 липня 1990 р. оновлений чесно вибраний парламент, переобрав Вацлава Гавела на посаду президента Чехословацької Соціалістичної Республіки. Революція була завершена. 1 січня 1993 р. Чеська Республіка стала незалежною державою. 26 січня 1993 р. Палата депутатів обрала Вацлава Гавела першим суверенним президентом Чеської Республіки.

В Україні кульмінаційний етап у боротьбі за державу припадає на той же самий час. У 1990 р., 16 липня, була ухвалена Декларація про державний суверенітет України. Документ зазначав, що держава є суверенною, джерелом влади є народ, а також право мати власні незалежні державні інституції. Цей етап був підготовчий, насамперед, з практичної точки зору, для проголошення незалежності. Роль В. Чорновола в цьому етапі є однією з ключових. Він бере активну участь у процесі підготовки та голосування за декларацію, формує ідею та організацію даних рішень. Чорновіл є членом Народного Руху та його Великої Ради, ось цитата Чорновола про дану політичну силу: «Ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час «розвалу імперії», так званої перебудови. Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв'язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух». Значення Народного Руху, як політичної сили, яка відстоює інтерес української державності зіграє одну із ключових ролей в процесі проголошення незалежності. Діяльність Чорновола в організації партії виявиться ключовою.

23 серпня 1991 р. Леонтій Сандуляк, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Сергій Головатий та Михайло Горинь на звичайному аркуші

паперу нашвидкуруч записали чернетку «Акту проголошення незалежності України». Його ухвалили більшістю голосів на історичному засіданні Верховної Ради УРСР вже наступного дня [8]. 24 серпня 1991 р. Україна стала незалежною, довготривала боротьба лідером якої був в тому числі В'ячеслав Чорновіл була завершена. 1 грудня 1991 р. Всеукраїнський референдум з результатами 90,32 % голосів народ України підтвердили Акт Проголошення Незалежності.

Довготривалий процес, до якого йшли В. Гавел та В. Чорновіл, організовуючи антикомуністичну опозицію, формуючи національну єдність на шляху до утворення національних державностей, був завершений. Тепер настав час формувати устрій цих країн та організацію регіональної політики та взаємодії у новій Центрально-Східній Європі.

Розбудова національних держав України та Чехії. Спільні погляди В. Чорновола та В. Гавела на устрій держави та регіону Центрально-Східної Європи.

Бачення Гавела та Чорновола в устрої держави були схожими. Спільність теоретичного доробку Вацлава Гавела та В'ячеслава Чорновола полягає у наступних тезах: виборність органів влади; чіткий поділ гілок влади та їх взаємоконтроль; наявність політичних прав і свобод. В'ячеслав Чорновіл, як і Вацлав Гавел, застерігав від «сліпого» копіювання демократичних перетворень, що пройшли в країнах Західної Європи та США. Чорновіл наполягав на використанні історичного досвіду українського народу. Порівнюючи ідеї демократизації суспільного та політичного життя, що висловлювались Чорноволом та Гавелом, слід і відзначити й ту відмінність, що існувала між двома державами, що стали на шлях посттоталітарних перетворень. Відсутність консолідованої української нації на початку незалежності. Невирішеність мовного питання та мізерна кількість політичних еліт українського спрямування відрізняла Україну від Чехії. В. Гавел же, перебуваючи на посту президента Чехословаччини, а згодом – Чехії, намагався розбудовувати горизонтальну структуру політичної системи задля швидкого впровадження соціальних та економічних перетворень. Сам В. Чорновіл визнавав, що «на жаль, Україна не пішла шляхом Чехії, Польщі та країн Балтії». Вирішальним у цій ситуації, на думку В. Чорновола, стала не тільки етнічна неоднорідність України, але й той надзвичайно сильний вплив на підсвідомість простих громадян спадку тоталітарного минулого [9].

Діяльність В. Гавела була одним із головних напрямків європейського розвитку Чехії та посткомуністичної частини Європи. Будучи довічним противником лійній поділу та обмеженого націоналізму, а також прихильником універсальних цінностей і широко розуміючої відповідальності, В. Гавел цілком природно прийняв ідею європейської

інтеграції. Упродовж наступних десяти років, навіть після того, як він покинув пост президента, був непохитним прихильником членства Чехії в ЄС [7, с. 483].

Щодо організації регіону Центрально-Східної Європи лідери бачили її таким: В. Чорновіл – прагнув створити союз у Центрально-Східній Європі. Балто-Чорноморський союз, що означав співробітництво центральноєвропейських держав, до шерегу яких В. Чорновіл відносив і Україну. Він писав: «Ми – центральноєвропейці. Нас об'єднують не тільки географічне сусідство, а й спільність долі» [10]. Чорновіл прагнув співпрацювати з країнами Центрально-Східної Європи та будувати дорогу до Європейської Єдності.

В. Гавел, як вже зазначали, був прихильником руху до НАТО та Європейського Союзу. Також Гавела можна рахувати «батьком засновником» Вишеградської групи 4, він безперечно був ініціатором зародження даного об'єднання в Центрально-Східній Європі. Після звільнення від радянського панування рушійною силою співпраці в цьому гроні стало спільне прагнення його держав-учасниць вступити в НАТО та європейські спільноти (з 1993 р. – Європейський Союз). Ідея виникнення формату, відомого як Вишеградська група, зародилась у голові В. Гавела. Гавел хотів якнайшвидше об'єднатися з Варшавою й Будапештом, однак його стримував один фактор: він не уявляв, що міг би створити союз вільних народів Центральної Європи разом з комуністичним диктатором, генералом Войцехом Ярузельським, який тоді був президентом Польщі. Лише в грудні 1990 року перемога Леха Валенси на виборах відкрила шлях до створення альянсу [11, с. 4–9].

Висновки. Особистості Чорновола та Гавела у формуванні ідеї за боротьбу національних держав, формування інституцій та політики цих країн, а згодом і устрій Центрально-Східної Європи на посткомуністичному просторі були ключовими. Їхній вклад у національну боротьбу, є, насамперед, ідеологічним та ідейним. Вони надавали ідею, ідеологію та дух даного опору. Чудово змогли організувати боротьбу з тоталітарним режимом, надати форму незалежності своїм країнам, закласти фундамент інституцій та управління національних держав - України та Чехії. У проаналізованій роботі можна відзначити схожість у поглядах двох лідерів. Це: дисидентське минуле. Коли дані особистості єднали та єдналися спільно з представниками інтелігенції свої країн та змогли надати спільним ідейним поглядам, форму серйозної політичної сили. Пізніше бачимо схожість в організації держави. Першочергово, інституційно, будувати країну на засадах: свободи, прозорості та правосуддя. Устрій Центрально-Східної Європи лідери бачили також однаково. Це видно у прагненні Чорновола та Гавела вести свої країни до Європейської спільноти, об'єднувати в Європі країни посткомуністичного

простору та працювати разом заради стабільності регіону та захисту перед російською загрозою.

У практичному ключі ситуація склалася інакше. Чехія, як відомо, вже є членом ЄС та НАТО, а також одним із лідерів Вишеградської четвірки. Україна ж реалізовує даний процес європейської інтеграції. Багато сказано про причини, чому наша держава досі не змогла увійти в цей простір єднання, а саме на рівнях свідомості громадян та інституційному-державному рівні. Та актуальною залишається думка самого В. Чорновола: «на жаль, Україна не пішла шляхом Чехії, Польщі та країн Балтії». Вирішальним у цій ситуації, на думку В. Чорновола, стала не тільки етнічна неоднорідність України, але й той надзвичайно сильний вплив на підсвідомість простих громадян спадку тоталітарного минулого». Чеський приклад показує, що після повалення комуністичного устрою новою політичною елітою країни стали люди такого ж погляду як і В. Гавел, а сам В. Гавел став президентом держави. В Україні ж невизначеність, у якому напрямі потрібно йти, була присутня як на рівні простих громадян, так і в політичних колах. В Чехії після події революції основою політичної еліти стали дисиденти та діячі, які безпосередньо боролися за Європейські цінності, в Україні ж на політичному рівні на довгий час залишилися люди радянської ментальності, які вбачали проросійський погляд. Саме через відсутність єдності політичної та громадської, як зазначає і сам Чорновіл, Україна не змогла реалізувати шлях Чехії, Польщі та Балтійських країн саме через ці проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Український дисидентський Рух. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/4081/>
2. František Emmert. Sametová revoluce Cesta ke svobodě. V Brně : CPRESS, 2019. 267 p.
3. Чеські «шістдесятники» на сторожі демократії. URL: <https://www.holosameryky.com/a/r/czech-sixtiers-communism/1593229.html>.
4. Чорновіл – Людина, яка наблизилась Незалежність. URL: <https://uain.press/blogs/636505-636505>.
5. В'ячеслав Чорновіл. «Неугомонный» у боротьбі за Україну. *Історична Правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/08/24/150177/>.
6. Мокрик Р. «Сила безсиких» Вацлава Гавела. *Історична Правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/10/6/153042/>.
7. Žantovský Michael. Havel. Praha : Argo, 2023. 583 с.
8. День Незалежності у велику війну: як світ вітає Україну. URL: <https://zaborona.com/den-nezalezhnosti-u-velyku-vijnu-yak-svit-vitaye-ukrayinu/>.
9. Тарас Виноградник. Сила безсиких: Яким бачили майбутнє Вацлав Гавел і В'ячеслав Чорновіл? URL: <https://uain.press/articles/syla-bezsylyh-yakymy-bachyly-posttotalitarni-peretvorennya-vatslav-gavel-i-v-yacheslav-chornovil-1223586>.
10. Андріана Біла. 30 років Незалежності України: від відновлення державності до втілення ідей Чорновола. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vyacheslav-chornovil-film/31420418.html>.
11. Пшемислав Журавський вель Граєвський. Історія успіху чотирьох: польський і український погляди (з нагоди 30-ї річниці створення Вишеградської групи. Варшава, К., 2021. 32 с. URL: <https://instytutpolski.pl/kyiv/wp->

